

35

**El poble gitano i
l'educació**

Barcelona, 2001

1. PRESENTACIÓ¹

CARME MÉNDEZ

Aquest debat entorn del Poble Gitano i l'Educació s'inicia a partir de les vostres experiències i de la lectura de dos documents que us hem fet arribar: *L'educació i els gitanos. Un binomi divergent?*, dut a terme per Àngel Marzo, José Rodríguez Cortés i Montserrat Hernández i finançat per la Fundació Jaume Bofill, i *El Pueblo Gitano y la Educación*, document elaborat per les diferents associacions gitanes de tot l'Estat espanyol que formen la comissió consultiva, i que és un dels primers documents sobre educació que neix des dels gitanos, que recull les seves opinions sobre la situació actual de l'escolarització dels infants gitanos i que estableix també unes propostes per dur a terme.

En aquests dos treballs s'esmenten alguns dels problemes que s'estan donant avui relacionats amb el sistema educatiu, amb l'alumnat gitano, i amb les seves famílies.

S'ha de dir que les polítiques històriques no han afavorit gaire l'apropament dels gitanos i el sistema educatiu:

- el reduccionisme amb la gran redada,
- la desaparició dels nens i de les nenes de les seves famílies i, fins i tot, la desaparició física,
- l'assimilacionisme amb les escoles del padre Manjón i la desaparició cultural,
- el segregacionisme amb les escoles pont i la desaparició convivencial,

---

¹ Debat celebrat el dia 27 de març de 2001. La preparació, moderació i resum ha estat a càrrec de Carme Méndez.

- i l'integracionisme amb la compensatòria educativa i la desaparició identitària.

Actualment, encara, alguns d'aquests problemes continuen sobre la taula i se n'afegeixen de nous com poden ser:

- la diferència social entre centres públics i centres privats,
- la manca de formació dels agents socials que interveuen tant en formació inicial com en formació permanent,
- la manca d'incorporació de la cultura gitana al currículum escolar,
- o, el tractament erroni de l'educació intercultural.

Fruit d'aquesta situació, i de manera reiterativa des de diferents entitats i organitzacions s'han fet propostes:

- Estendre el coneixement de l'educació intercultural a partir d'un currículum obert per a qualsevol projecte educatiu i fer-ne una àmplia revisió per adequar-se a aquesta proposta.
- Donar suport al model de transversalitat.
- Dissenyar i posar en marxa plans d'acollida.
- Reconèixer i legitimar la diversitat cultural.
- Desenvolupar polítiques interinstitucionals per facilitar propostes integrals.
- Crear comissions de matrícula única i permanent.
- Plans de formació tant inicials com permanents.
- I, polítiques actives per a tot el tema que té a veure amb els mitjans de comunicació.

Però, també s'ha de dir que entre tots els inconvenients actuals no podem obviar els canvis que s'estan produint. I molts d'ells gràcies a l'esforç de les pròpies famílies gitanes que han variat aquesta idea de desprestigi entorn del sistema educatiu per una idea de prestigi.

La situació és heterogènia, sens dubte, però sense gaire risc d'equívoc es pot dir que en la mesura que canvien les situacions, les seves condicions: econòmiques, laborals i de vida, entre d'altres, també l'interès per l'educació formal dels seus fills i filles acostuma a incrementar-se.

En aquesta línia ens parlarà l'Elisa Soler, mestra i membre d'Ensenyants amb Gitanos, fent un recorregut per la seva trajectòria, una trajectòria ja de molts anys; com a mestra que forma part del sistema educatiu i com a persona propera a molts gitanos i moltes gitanes, a més a més, de com a col·laboradora en projectes que han donat bons resultats.

I en Domingo Jiménez, que és mestre i president de la Fundació Pere Closa, que ens comentarà també la seva experiència de dur a terme projectes educatius que parteixen dels gitanos i de les gitanes i que tenen en compte la identitat d'aquest poble, amb pautes culturals pròpies i problemàtiques tant genèriques a la resta de la societat com específiques.

2. UNA EXPERIÈNCIA DES DE L'ESCOLA

ELISA SOLER

Agraeixo el fet d'estar en aquesta taula, però penso que és una mica difícil aportar elements nous a les persones que la formeu, perquè moltes ja coneixeu la realitat gitana.

Em basaré en la experiència que fa 23 anys tinc com a mestra, sempre amb població gitana. Durant molts anys només amb població gitana i després ja amb d'altres infants i sempre des de l'ensenyament primari.

Valoro molt el fet d'haver-hi estat, permanentment, durant 23 anys, perquè m'ha donat peu a veure el procés que han seguit, no solament les famílies gitanes, sinó tot el conjunt de la població gitana envers l'escola.

Vaig estar onze anys al Camp de la Bota. Un barri barraquista totalment, de població gitana en aquell moment i allà a l'escola, tot eren infants gitans, no hi havia cap nen ni cap nena paia i els resultats d'aquells anys d'ensenyament van ser bastant negatius. Bastant negatius, perquè a pesar que adaptàvem l'escola a la realitat d'aquella població, als nens i nenes els costava venir a escola, els costava fer els deures o treballs de classe i, a les famílies, els costava interessar-se per qualsevol cosa que passés a l'escola. Hi havia una situació en la qual es considerava l'escola com una guarderia i això ens va portar a demanar a l'administració el seu tancament, cosa que no es va permetre fins que el barri es va eliminar, per sort, i les famílies van ser ubicades a diferents llocs de Barcelona i rodalia.

Però nosaltres havíem demanat el tancament d'aquella escola. Va sortir, fins i tot, als mitjans de comunicació, perquè teníem molt clar que, encara que hi hagués tot un barri gitano, l'escola tota gitana no era positiva per a aquests nens i

nenes. No tenien models fora del seu context cultural immediat, l'únic model era la mestra i la mestra a la vegada era qui manava, la mestra era una persona que estava allà obligant, fent complir unes normes i era molt difícil que aquells nens i nenes arribessin a entendre l'escola com alguna cosa important per a la seva vida.

No obstant, amb molts nens i nenes d'aquella època que ara ja són pares i mares mantenim molt bona relació. He pogut fer el seguiment d'aquestes famílies, d'unes vuitanta famílies, i els seus fills estan anant a l'escola. I aquí hi veig la part positiva.

Aquella va ser, per a aquells nens i nenes que van passar per l'escola en aquell moment, la primera experiència d'entrada. I, ara, a l'hora de portar els seus fills a l'escola, ja no ho han dubtat, i no els han portat als sis o als vuit anys com els van portar a ells abans: primer, perquè eren massa petits, començaven allà als sis o set anys i després, perquè als onze o dotze ja els necessitaven a casa i, per tant, se n'anaven.

En canvi, aquests pares que amb prou feines van saber llegir i escriure i alguns s'hi van passar, no els vuit anys, sinó nou i deu anys i van sortir, saben llegir i escriure molt poc, fins i tot algun sense saber ni dividir, ni multiplicar, el mínim, resulta que aquests pares han valorat el que és l'escola i, ara, tots –i d'això en tinc constància perquè he tingut la sort de poder fer el seguiment a nivell personal, no tan sols professional, de totes aquestes famílies– els seus fills van a l'escola. I, haig de dir que els seus fills, alguns d'ells, són a secundària.

Quan parlem de l'escolaritat dels gitanos o de la població gitana veiem que s'ha de concretar, que els problemes els trobem en el sector de població gitana marginal. I, no dic pobre, perquè aquestes famílies, a vegades, no tenen mancances econòmiques, però sí que viuen al marge de tota la

realitat social o de molta part de la realitat social on ens movem nosaltres. Té molt a veure per al rendiment de l'infant: el tipus d'habitatge, el tipus de feina que té la família, les expectatives que els pares poden tenir de cara als seus fills i la relació amb el món que els envolta. Jo penso que analitzar el món de l'infant gitano a l'escola sense tenir en compte aquests factors és fer una anàlisi bastant deficient. Hi ha nens que a l'escola tenen un rendiment no normalitzat, però l'expectativa familiar és quasi nul·la i d'aquell nen en traurem ben poca cosa, escolarment parlant. O, al contrari, nens que a casa seva tenen unes grans expectatives escolars, encara que hi hagi manca econòmica, fins i tot de lloc per estudiar; aquesta família tira endavant i els nens i nenes tiren endavant a l'escola.

Moltes d'aquestes famílies van anar a viure a Mataró i vaig tenir la sort de poder realitzar un programa durant quatre anys d'escolarització d'aquests nens, perquè vivien en un sector, no eren ni barraques, eren cases fetes de fusta i de cartró i no anaven a escola perquè no sabien a quina escola havien d'anar. Vam fer un procés d'escolarització i puc dir, no sé si hi ha algú de Mataró, però puc dir que aquests infants estan anant tots a l'escola. A secundària és on hi ha hagut més dificultats, hi ha dues nenes que ho han deixat per la pressió social que tenen. Però la realitat és que quan el treball, no solament des de l'escola, sinó des de la família es produeix, els resultats són visibles. És un dels elements de conclusió que n'he tret més important. No es pot treballar, només, amb l'infant, sinó que s'ha de treballar amb la família. Hi ha d'haver una empatia d'escola-família, perquè els infants gitanos trobin l'escola com seva i puguin arribar al rendiment màxim.

De tota manera, haig de dir que el fracàs escolar és un fet, però és un fet que agafa tota la població no només gitana. Jo ara estic en un col·legi del barri Besòs i el fracàs escolar no

és precisament el fracàs dels infants gitanos. Hi ha fracàs escolar, però n'hi ha globalment. Hi ha fracàs escolar amb infants gitanos i amb infants païos. I, això, ens hauria de plantejar què passa amb el sistema educatiu, amb un sistema educatiu com el que tenim on hi ha una situació en la qual els infants, molts d'ells, no acaben la primària amb unes condicions favorables per poder començar la secundària com cal.

L'esforç que estan fent la gran majoria de famílies gitanes pel fet que els seus fills vagin a l'escola és innegable. Pensem que fa vint anys anaven a escola un 30% o 40% d'infants gitanos, quasi cap d'ells acabava l'escolaritat i tots començaven de sis anys en amunt. Si d'això, fa vint-i-cinc anys i ara els infants comencen als tres anys i molts d'ells ja han anat a la guarderia, acaben la primària i molts segueixen la secundària, jo penso que no podem demanar que ja estiguin en plena igualtat, perquè el procés històric està sent molt accelerat. Haig de dir que de vegades, parlant amb les famílies, m'he sentit quasi avergonyida pel fet de veure que l'esforç que fan les famílies gitanes per l'escolarització dels seus fills supera en molt l'esforç que fem els mestres, en general, per adaptar-nos-hi i per ajudar que aquests infants gitanos no perdin la seva cultura i vagin adquirint els coneixements escolars.

A mi, de vegades, m'ha fet vergonya personal de veure el gran esforç que fan. I, estan fent un esforç tan important que a Mataró, per concretar en coses conegudes que és el que m'han demanat, hi ha infants gitanos matriculats a la privada i concertada, i aquests nens i nenes a nivell de coneixements van tirant, van bastant bé, però ells ho passen molt malament. I, aquesta és una altra qüestió que vull plantejar, i és que, moltes vegades, pensem que s'han de "repartir", fer que no s'ajuntin tots en una mateixa escola, i és veritat, però el que no podem fer és portar un infant sol en una escola en

la qual se sent desplaçat totalment, està anant a secundària, però aquest infant ho està passant molt malament. Aquest plantejament és erroni, no es pot fer així. Ni amb un infant gitano ni amb un altre tipus d'infant que voluntàriament no triï aquella escola.

El fet que un infant gitano vagi en una escola on la gran majoria és paia s'ha de cuidar. D'una banda, que no hi vagi sol, que n'hi vagin dos o tres, que es trobi més emparat, i que la família ho accepti i no sigui a la força, perquè si no, penso que desubiquem aquests infants els companys dels quals tenen unes expectatives que ni ells –atesa la realitat familiar– poden assumir, ni la família vol assumir. Dic això, perquè en el debat de pública i privada, em sembla molt bé que les privades concertades hagin d'estar igual que les públiques, però hi ha d'haver una igualtat d'oportunitats. Si aquesta igualtat d'oportunitats no hi és, ho estem fent malament. Perquè les excursions que poden fer aquests tipus de col·legis, les colònies, les cerimònies, quantitat de coses... O hi ha una oportunitat en la qual aquests altres nens i nenes també les puguin realitzar o penso que estem caient a tranquil·litzar les consciències, però no estem ajudant que aquests infants es trobin agust en el conjunt social.

Les escoles públiques també tenim la dificultat que en moltes d'aquestes escoles on van infants gitano, no es té en compte per a res la realitat gitana i, es diu "és que tots som iguals", però tots som tan iguals que han de ser iguals que nosaltres. I, això, negar la diferència, negar que som diferents partint d'aquest propòsit penso que és totalment negatiu i totalment nefast, perquè aquest nen i aquesta nena han de veure reflectida la seva cultura. Quan es diu: "jo no li pregunto si és gitano, perquè tots som iguals". Em sembla molt bé que no estiguem diferenciant contínuament, però ens cal saber coses, i coneixent la família se saben, i a partir d'aquí fer un treball conjunt, també amb els infants paios, tenint en

compte que hi ha una realitat cultural diferencial. Negar això, i està passant a moltes escoles, penso que és negar el dret a una població, en aquest cas la població gitana, tenen el dret a ser diferents i a tenir una cultura, una cultura a donar a conèixer i poder desenvolupar-la a l'escola.

Jo també m'he trobat que hi ha dificultats des del propi sistema educatiu que ens vénen donades per la normativa, i dificultats per la falta de preparació; moltes vegades, el currículum obert del qual es parla no es porta a la pràctica, precisament, perquè el professor o la professora no estan preparats per adequar aquest currículum, no ho saben fer, no saben què fer... Desconeixen quasi tots la cultura gitana i això el mateix sistema ho porta. Penso que no tenir clar a la pràctica què vol dir una cultura diferent, doncs, és bastant negatiu i això dificulta el ritme del nen o la nena a l'escola. Per a mi que acabin la primària sabent llegir i escriure i tot el que es demana en el currículum, però que no hagin sentit parlar, ni un sol dia, de la seva cultura, de la seva llengua, de les experiències que té el seu poble..., penso que és no haver donat una educació suficient a aquest nen o a aquesta nena perquè es desenvolupi, després, en el món que l'envolta.

Un altre tema és que les expectatives de cara als fills, les expectatives que tenen els pares, estan canviant. Hi ha famílies que tenen unes expectatives diferents, que volen que aquell nen o aquella nena estudiï, si pot ser que vagi fins i tot a secundària, que tiri endavant amb algun estudi... Cal donar suport a tot això amb totes les eines que tenim al nostre abast i demanar-ne més si aquestes no són suficients.

Jo col·laboro en un projecte de reforç escolar de la Fundació Pere Closa, i m'he adonat de com les mares vénen a interessar-s'hi: si els nens i nenes han acabat els deures, si en tenen de pendants, si ho han fet bé, si no ho han fet bé, et vénen a ensenyar el control que han fet. Hi ha un interès

però molt superior d'aquesta mare o aquest pare que no l'interès que pot tenir una professora o algun professor d'alguna escola –d'altres no–, i això es nota molt perquè aquell nen o aquella nena tiren endavant. Els pares que tenen expectatives escolars dels seus nens, penso que s'han de potenciar des de tots cantons: des de la Fundació Pere Clo- sa, des del centre escolar, des de la relació amb les famílies, perquè aquests nens i, sobretot, aquestes nenes podran arribar a ser una imatge i un model per a totes les altres que les segueixin.

També tenim dificultats que jo no vull obviar tampoc: l'absentisme. Costa molt que els infants gitanos no faltin mai a escola. Jo, de tota manera, en tinc tres que “baten el rècord” perquè tenen zero faltes –i són gitanos–: dos nens i una nena. Tres nens de la meua classe, zero faltes en tot el que portem de curs, ni matí ni tarda. Ara, es queden al menjador, però s'hi queden des de gener, perquè abans no hi havia beques i no es quedaven a dinar. Vull dir, que no era el menjador... I, fan baixar el tant per cent d'absentisme. Perquè l'absentisme el lliguem molt al món gitano i jo el lligo al món de la pobresa. Quan coincideix que és una família gitana que, a la vegada, té mancances econòmiques, té molts fills, té unes feines irregulars, tota una sèrie de coses, allà hi ha, normalment, un problema d'absentisme, sigui gitano, sigui paio. Jo ho lligo molt a la situació de la família. Perquè, també hi ha molts nens no gitanos que són absentistes i ho són en els barris on, possiblement, hi hagi bastants gitanos, perquè són barris on la vivenda és més barata.

Aquestes expectatives que tenen els pares s'han d'aprofitar i jo veig molt poc que a les escoles se citi els pares i mares gitanes. Només et diuen: “és que no volen ser de l'AMPA”, “No volen venir a cap reunió”, i jo segons a quines AMPA tampoc no hi voldria estar. Penso que si se'ls cita, encara que sigui al marge de l'AMPA o al marge d'una reunió gene-

ral que hi hagi, normalment, acudeixen. Sempre i quan se'ls citi per dir-los alguna cosa en positiu, encara que després els hagi de dir alguna altra cosa en negatiu. Sempre tenen por i tenen por de l'escola perquè la troben llunyana. I, aquest és un altre element. Penso que des de les escoles hem de fer l'esforç d'obrir les portes i no tancar-les i acostar-nos més a les famílies. A les escoles on aquesta experiència s'ha fet, penso que els resultats han millorat. Perquè el que no podem fer és que l'escola sigui una cosa tancada, perquè les famílies gitanes si no saben, no ubiquen el nen dintre l'escola. Deixar-lo en un món estrany, amb persones paies i tot això, els crea una dificultat tremenda. En el moment que l'escola està oberta i els pares la poden conèixer, la poden veure, poden parlar amb els mestres... aquesta por desapareix, i els pares i les mares són els primers interessats a voler saber del seu fill/a a l'escola.

Un altre element important que veig és la formació dels mestres, però quasi mai apareix un curs, o molt esporàdicament, que tingui res a veure amb el món gitano. I, a les escoles on tenim una gran majoria d'infants gitanos hi ha un desconeixement total. Jo m'he adonat, ara que estic en una escola on hi ha el 80% d'infants gitanos, que el claustre de professores té un desconeixement total de la realitat gitana. El que s'intenta és "normalitzar", en cap moment ens plantejem si aquesta normalització ha de passar perquè nosaltres ens adaptem o agafem alguna del món gitano. Hi ha molts aspectes summament rics que, segurament, ens ajudarien a ser més persones. Però sempre ho fem al revés. Hem de normalitzar, i normalitzar passa perquè els infants gitanos es comportin com nosaltres. Marquem la norma, marquem la pauta de comportament que no deixa de ser la paia.

I, mentre no hi hagi una formació intensa del professorat, no solament en l'àmbit de les idees multiculturals i de l'educació multicultural, intercultural i totes aquestes paraules que hi

posem, si a la pràctica no hi ha una formació de cara al món gitano, en concret, tot l'esforç que s'està fent des de les associacions gitanes, des de les famílies gitanes, des de la pròpia Fundació Pere Closa i altres que fa molts anys que estan lluitant per la bona i la plena escolarització dels infants gitanos, en traurem molt poc fruit.

És un moment molt esperançador, molt ric, i no vull dir que sigui fàcil, perquè hi ha dificultats: absentisme, nivells baixos, s'aglutinen tots els nens i nenes en unes escoles concretes... Això són dificultats i crec que s'ha d'anar fent camí perquè això no passi. Però a pesar d'aquestes dificultats, en vint-i-tres anys que estic treballant amb nens i nenes gitanos, penso que és un moment esperançador. Un moment carregat d'utopia, en el sentit que el que dèiem fa vint-i-tres anys, doncs, s'està veient ara. S'ha passat del moment de voler escolaritzar els nens i lluitar per l'escolarització, a lluitar després per l'absentisme i ara ja estem parlant que aquest nen i nena pugui acabar secundària, fins i tot que pugui anar a la universitat. És importantíssim que el propi món gitano tingui els seus referents intel·lectuals, ideològics que ajudin a anar avançant el seu poble.

3. SIKLAVIPEN SAVORENÇA. EDUCACIÓN CON TODOS

DOMINGO JIMÉNEZ

Para empezar, me gustaría decir que el espíritu de la Fundació Pere Closa impregna todos nuestros proyectos; lo que nosotros somos forma parte de lo que hacemos. Somos híbridos, híbridos en un sentido doble: por una parte somos gitanos i gitanas i por otra hemos recibido formación i/o deseamos seguir recibéndola. Esto, de alguna manera nos coloca en un papel que puede ser, sin prepotencia, interesante, ya que sometemos todo a discusión. Surgen muchos debates internos que nos permiten un continuo aprendizaje. Tal es la inquietud que tenemos que me despierto, en mitad de la noche, sobresaltado.

Nuestro *Siklavipen Savorença* no es un programa, o un programita, como a veces uno pueda llegar a pensar. Creo que va más allá. Intentamos exportarlo fuera de nuestro ámbito territorial de actuación para que pueda ser replicado.

A continuación, voy a describir el *Siklavipen Savorença* (en romanó) que en castellano es "educación con todos".

Hace tres años que creamos este proyecto; le dimos un nombre largo y tedioso; se llamaba "Actuación y formación: la familia, la escuela, los niños, niñas". Teníamos que pensar un título que definiera nuestro proyecto con un doble mensaje, por una parte causar impacto, además expresado en romanó, y por otra, dar información sintetizada de nuestro objetivo. El proyecto *Educación con todos o Siklavipen Savorença* reunía estas condiciones.

Nuestro *Siklavipen* es, aparentemente, muy sencillo. Se basa en la triangulación de tres ejes fundamentales: la familia, la escuela y los niños.

Espero que entiendan la importancia de esta triangulación. Se trata de una relación triangular, una relación interaccional. Es decir, toda vez que un elemento de ese triángulo se mueva o haga una acción, originará un efecto sobre los otros. Y, por tanto, es imprescindible la coexistencia de los tres.

En este sentido nosotros planteamos la triangulación de estos tres ejes educativos porque entendemos que, a veces, con buena fe y buen sentido se han llevado adelante programas de soporte escolar pero se ha dejado de lado la acción con la familia y la escuela. Se trataba simplemente de dar soporte y seguimiento escolar a los niños y niñas. Dejando claro que aplaudimos esta actuación, consideramos que se ha de trabajar ineludiblemente con la escuela y con la familia. Con respecto a las familias nos planteamos una relación lo más positiva posible. Intentar sensibilizarlas y concienciarlas acerca de la necesidad de formación de sus hijos e hijas, a pesar de que la escuela forme parte de una realidad cultural mayoritaria y diferente a la cultura gitana. A veces, para los gitanos, alejarse de la escuela no es más que un mecanismo de *indefensión* cultural.

Con respecto a la escuela, intentamos ocuparnos de la formación e información a los profesionales del ámbito socioeducativo. A los niños les damos soporte y seguimiento escolar llamado refuerzo/ampliación de aprendizajes. Se ha sustituido el término refuerzo por la carga implícita negativa que este término conlleva. Los niños que asisten a nuestros grupos detectan que, si bien en un momento de su proceso de aprendizaje, necesitan un refuerzo, en otro puede darse una ampliación, en forma de *continuum* evolutivo. Para nosotros es fundamental tener en cuenta la carga ideológica y el etiquetaje que posee el lenguaje. El lenguaje como diría Chomsky nos conduce a las ideas. Por tanto, hemos de cuidarlo y ocuparnos siempre de su aspecto positivo. Hemos

hecho una extrapolación de la mediación intercultural. Así, si el mensaje que lanzamos al otro no solamente es positivo, sino que además las palabras que lo envuelven también lo son, el punto de arranque de las relaciones también será positivo.

Volviendo al trabajo que se realiza con los niños destacamos las actividades extraescolares, actividades lúdicas y los *encuentros* que se producen entre ellos. La identidad colectiva para un gitano es tanto o más importante que la identidad individual, o mejor dicho, muchas veces ésta última se da en función de aquella. Así pues, el crecimiento y los referentes tienen un denominador común, el grupo. Será más fácil que nuestras chicas y chicos gitanos se formen si se sienten unidos por los mismos objetivos e ideales, y de esta manera impedir la sensación de la *soledad* del que estudia. Como es lógico nadie puede estudiar o formarse sin que encuentre un grupo de apoyo con el que pasárselo bien.

Ésta sería una breve descripción de nuestro *Siklavipen Savorença*. A continuación me gustaría hablar de nuestra metodología o filosofía de trabajo.

Cuando diseñamos el *Siklavipen* partimos de la idea de que entre la sociedad mayoritaria y el pueblo gitano hay sesgo, una grieta que desgraciadamente nos divide. Buscar explicaciones al porqué de esta grieta significaría entrar en enfoques y orientaciones, casi psicoanalíticas, inapropiadas para este momento y este lugar. Sí que me gustaría hacer hincapié, de paso, en una idea mía. Existen dos inconscientes colectivos: un inconsciente colectivo de la sociedad mayoritaria que opera de esta forma (me voy dando cuenta de que cada vez hay más gente que piensa así): gitano es igual a marginal o muchas conductas marginales son imputables a los gitanos. Yo, por ejemplo, cuando digo “soy gitano”, me dicen “pues no pareces gitano”, realmente lo que en ese momento me está diciendo es que no estoy respondiendo al

estereotipo que se tiene de los gitanos, y esto es todo un universo de handicaps. Cuando hablo de esta manera me gustaría que todos ustedes hicieran el esfuerzo de empatizar, de ponerse en la piel del otro. Ya he advertido antes que por mi carácter híbrido quizá sea capaz de ponerme en los dos lugares.

Existe otro inconsciente colectivo, el de las minorías y se puede traducir en códigos culturales. El otro día, por cierto, mi primo Sebastián Porras y yo, estuvimos en San Roque, en el Centro de Salud, con un grupo de psicólogos y psiquiatras. Nos mandaron llamar para que explicáramos como se producía la *elaboración del duelo* entre los gitanos. La diferencia que podía haber entre códigos culturales y códigos lingüísticos con respecto a la sociedad mayoritaria. La verdad es que hicimos, por nuestro carácter híbrido, un esfuerzo participando en esta actividad. Luego nos sentimos fatal porque hablar de defunciones, de elaboración del duelo, meternos dentro de nosotros mismos, nos hace sufrir. Lo mismo sucede cuando hablamos mucho de cultura gitana, como dice mi primo Manuel Cortés. Después pasamos varios días sin dormir.

Insistiendo en ello, los códigos culturales hacen que nos acerquemos o nos distanciamos. Esos códigos culturales tienen sus propias connotaciones en códigos lingüísticos y ustedes no se pueden imaginar qué diferentes son los códigos lingüísticos de la escuela de los maestros y maestras y los códigos lingüísticos de nuestros niños y niñas gitanas. Por una parte los niños llegan al colegio y ellos desarrollan unos códigos lingüísticos en sus casas que no ven reflejados en la escuela. Tenemos la primera distancia. Pero piensen también que la familia, por otra parte, va a querer que esos códigos lingüísticos persistan y pervivan porque es una forma de sentirse gitano. Por otra parte, esos códigos lingüísticos, los de la familia que los transporta a sus hijos y los de la

escuela, están en contradicción porque, realmente, son necesarios en la escuela ciertos códigos lingüísticos que estén muy relacionados con la cultura oficial. Es decir, que esos códigos lingüísticos de nuestros niños y niñas están muy alejados de lo que, probablemente, luego significará un éxito escolar.

La escuela y la familia gitana deben hacer un pacto, como una especie de alianza terapéutica; ambas han de acercarse. Es evidente que si las familias gitanas son las que transmiten los valores culturales a sus hijos e hijas, en forma de socialización primaria, primero debe producirse el acercamiento familia-escuela y posteriormente niños-escuela. Ese acercamiento debe ser bidireccional, ambas han de hacer el esfuerzo mutuo de aproximación.

La escuela ha de saber que las familias gitanas, como decía antes la compañera, tienen una serie de connotaciones culturales y como tal se han de respetar en atención a la diversidad cultural.

Por otra parte, las familias gitanas cada vez hemos de ser más conscientes de que tenemos que hacer este acercamiento a la escuela y voy a explicar porqué. Independientemente de lo que he comentado, que la familia es la fuente de socialización primaria, piensen que, por ejemplo, a los cuatro años se produce la empatía, es decir, esto significa que el ejercicio de empatía, de alguna manera, se les ha de enseñar a los niños de esta edad. La familia es la primera encargada de dar este mensaje. El arrepentimiento, por ejemplo, también se da a esta edad. Incluso se dice que los niños aprenden más de lo que no se dice que de lo que se dice. Es decir, cómo es posible que un niño de tres años sepa realizar la concordancia de una frase sin que nadie se lo haya enseñado. Con todo ello vengo a decir que la familia tiene mecanismos subliminales de relación con sus hijos, que son tremendamente importantes. Y a partir de esta idea pienso

que la familia debe hacer un acercamiento sincero a la escuela, sin que haya dobles morales. Debe existir cierta complicidad entre la familia y la escuela. Si los niños detectan esta complicidad, sin duda alguna el niño aprenderá. Lo digo resumidamente de esta forma: si se establece el vínculo afectivo emocional entre la familia y la escuela, el niño aprende. No tenemos más que ver qué es lo que ha ocurrido en la sociedad mayoritaria. Los niños cuando ven que el padre sigue las pautas de una forma espontánea de la tutora escolar, evidentemente se desenvuelven con perfecta normalidad evolutiva en el terreno de la escuela.

Con respecto a los niños, ya he dicho antes que iba a desgranar un poco cada uno de estos apartados; para nosotros es una parte fundamental, como ustedes pueden comprender, de nuestro trabajo. Antes ya les he hablado del refuerzo-ampliación de aprendizaje y lo importante que es utilizar un lenguaje adecuado, de la colaboración en la acción tutorial con los tutores escolares, y de una parte importante para nosotros, lo lúdico extraescolar, ya verán porqué. Tratamos de dar a los niños y a las niñas un soporte afectivo importante. Y voy a aludir ahora a un primo nuestro de Valencia que es Ricardo Borrull, quien escribió un artículo muy interesante llamado *Una generación de solitarios*. Se refería a que los gitanos cuando estudiamos nos convertimos en solitarios, porque hemos sido tan pocos los que hemos estudiado que te has dado cuenta, cuando has dado una serie de pasos hacía adelante, que te has quedado solo. Pero te has quedado solo afectivamente hablando o conflictivamente hablando porque ya tienes pensamientos tuyos en tu cabeza que otros primos y primas no tienen. Entonces ¿con quién compartes todas estas cosas? Tienes que encontrar, como decimos nosotros, compañeros de viaje. De esta manera favorecemos que los niños y niñas gitanas se puedan encontrar entre ellos. Que existan los llamados grupos de refe-

rencia, es decir, que vean que hay otros semejantes, otros como ellos y ellas que están estudiando y que no pasa nada por estudiar, que siguen siendo tan gitanos como siempre, pero para demostrarlo tienen que ver que hay una serie más o menos numerosa de niños y niñas que están en sus mismas condiciones. Estos grupos de encuentro son importantes. Además hay un elemento culturalmente relevante: los gitanos, de alguna manera, no sé si es una característica o una condena, depende como se vea, hacemos un crecimiento en grupo. El crecimiento individual casi no existe. Por lo tanto, de ahí que intentemos sacar provecho de estos grupos de encuentro.

La figura del líder de opinión para nosotros también es fundamental. Tenemos la suerte de estar en Catalunya, concretamente en Barcelona. En Barcelona existen jóvenes gitanos y gitanas que tienen cierta formación y que para nosotros son esos monitores, esos líderes de opinión, esos referentes culturales que son pequeños motores de cambio. Es decir, los niños y las niñas ven que sí es posible ser gitano y poseer formación. Es evidente que estamos cerca de que se produzca una actitud de imitación.

En estos momentos se me vienen a la mente nombres de chicas y chicos gitanos que cumplen perfectamente este perfil. Y digo, gracias que estamos aquí porque la Fundación Pere Closa ha viajado por el resto del estado y hemos podido observar en qué condiciones se encuentran los gitanos de otros sitios. Así que debemos saber valorar la situación que tenemos en Cataluña y sacar partido de nuestros jóvenes.

Para un gitano es relevante lo que hace otro gitano, por ejemplo si un gitano se compra un determinado coche el resto de gitanos de su entorno querrá imitarlo; las referencias se circunscriben en el propio ámbito cultural. Otro elemento importante de nuestro *Siklavipen* es producir una diáspora

de nuestro proyecto. Es decir, replicar el *Siklavipen* en todas las zonas posibles, para contagiar de la bondad de este proyecto al mayor número posible de familias.

También nos parece importante resaltar el fenómeno de la *mancha de aceite*. Es decir, si somos capaces de transmitir el espíritu del *Siklavipen* a una familia, pensemos que esto va a tener su efecto multiplicador sobre la familia extensa, y otras familias también próximas.

Como decían los latinos hay que tocar con una mano el cielo y con otra la tierra. Por decirlo de alguna manera, realizar una correcta praxis entre teoría y práctica. En estos momentos, en la acción territorial, tocando con la mano la tierra, estamos colaborando como expertos con el Ministerio de Educación, Cultura y Deporte en la Comisión Consultiva de Educación. El proyecto que se está llevando a cabo es sumamente interesante: estamos elaborando un CD Rom sobre cultura gitana que esperamos sea exportable, un proyecto de formación permanente de profesorado y también un proyecto de formación de mediadores. Y quizás, si es posible también un proyecto de soporte y seguimiento escolar, mecanismo indispensable en el proceso formativo de nuestros niños gitanos. Por primera vez estas acciones han sido consensuadas por asociaciones y federaciones gitanas.

En el ámbito de la acción territorial, simplemente, una última cosa. Creemos que el tema de las zonas de atención preferente (no sé si llamarle ya ciudades de atención preferente) es un tema interesante que podríamos discutir. Con respecto a la escolarización aislada de los niños gitanos, estoy de acuerdo con mi compañera Elisa cuando dice que estos niños corren el riesgo de abandonar la escuela si se sienten solos en su centro. Otro tema interesante que ha surgido recientemente, y que también se debe discutir, es la derivación a centros privados concertados de niños que pertenecen a minorías étnicas. Realizar el seguimiento de estos ni-

ños y sus familias para evitar el fracaso escolar y procurar que su paso por estas escuelas sea lo más beneficioso posible, es responsabilidad de todos.

Ya se sabe que cuando entran familias gitanas en los centros privados concertados que no han tenido contacto alguno con la cultura gitana se pueden producir desencuentros que deben ser corregidos.

A continuación responderé con mucho gusto a las preguntas o sugerencias que quieran hacer.

CARME MÉNDEZ

Han sortit força temes sobre la taula:

- La desescolarització i la marginalitat.
- Les expectatives de les famílies gitanes.
- El treball des de les famílies gitanes i amb les famílies gitanes.
- La necessitat d'acompanyament.
- La igualtat d'oportunitats en centres públics i privats.
- “La negació de la diferència” i el dret a la diferència.
- La manca de preparació del professorat i uns altres agents socials.
- L'absentisme, la llunyania de les escoles i la por de les famílies.
- La normalització i totes les cometes que aquesta paraula ha de dur.
- La figura dels i de les mediadores culturals.

- El plantejament de les zones d'acció preferent..., entre d'altres que segur em deixo, però ara és el moment del debat obert i de les vostres aportacions.

JOAN M. GIRONA

Després del que han dit tant l'Elisa com el Domingo i també el que planteja l'estudi que he llegit, jo veig que en aquests anys han millorat enormement experiències com la de la Fundació Pere Closa. Evidentment, abans no hi eren i penso que es un camí que pot començar a portar cap a aquesta normalització de veritat, no la normalització que tots som iguals i les diferències s'amaguen, sinó la normalització que tots hem d'arribar a les mateixes metes, però que les diferències no s'han d'amagar. Ens hem d'integrar amb els mateixos recursos, però no assimilant ni cultures ni comportaments.

En aquests anys penso que és una millora important el fet que hi hagi moltes famílies gitanes que entenguin que és important l'escola, que no els faci por que l'escola pugui destruir aspectes de la seva cultura, encara que l'escola ho hagi intentat. Però s'està potser, produint una separació; és evident que quan parlem de poble gitano, no tots els gitanos són iguals, com quan parlem de catalans, no tots els catalans són iguals. És evident que la cultura no ens informatitza a tots, ni molt menys. Però el que a mi em sembla que no està millorant és la situació de barris i centres escolars que s'estan guetitzant. Això augmenta, i augmenta en l'aspecte que jo diria que a totes les capitals de comarca de Catalunya hi ha un centre on les famílies amb situacions econòmiques desfavorables, que no totes són gitanes, hi estan sobrerrepresentades i, a vegades, acostumen a ser el 90% o el 100%.

Aleshores, penso que caldria ser més combatius, totes les associacions i tots els que ens preocupem per això, per denunciar i buscar alternatives que evitin la concentració. L'alternativa no és com deien l'Elisa i el Domingo repartir unes famílies. L'alternativa seria buscar mecanismes amb criteris de matriculació i zones d'influència que permetessin repartir els païos, per dir-ho així, i no repartir els gitanos ni els nouvinguts, sinó repartir els autòctons. O, no s'hauria de repartir ningú, però s'haurien de buscar uns sistemes de matriculació, per exemple, a tota una ciutat i que aleshores, tota la matriculació fos en una sola oficina i aquella oficina adjudicés l'alumnat a les escoles públiques o concertades amb els mateixos drets i deures. Aleshores es podria fer una barreja tal com estem barrejats a l'hora de viure al barri o al carrer. Penso que aquest és el handicap més important que tenim avui. Això sí que no veig que hagi millorat en aquests anys.

ELISA SOLER

Estic totalment d'acord que no és que hagi millorat, sinó que ha empitjorat. I ha empitjorat perquè els barris cada vegada estan més guetitzats, els barris de les perifèries de les grans ciutats. I penso que per part del Departament no hi ha una política per fer reals aquests plantejaments. Es fan sobre paper, es fan en una oficina i resulta que aquesta realitat es multiplica. Mentre hi hagi atur, mentre hi hagi PIRMI, la gent que cobra la PIRMI sort en té, però la política aquesta que els nens et diuen que això "com que cobra la Pirmi" doncs..., així anirà a l'escola quan tingui quaranta anys, no?

Mentre hi hagi aquestes polítiques la guetització és volguda. M'atreveixo a dir que socialment és volguda la guetització, perquè mentre hi hagi uns guetos els altres estem tranquils. Però penso que, realment, no solament els criteris de matri-

culació, hi hauria d'haver un treball social d'habitatge, de redistribució de la població, digne. Perquè ara amb el Fòrum de la Cultura 2004, la remodelació de tota una zona sí, però estan fent habitatges de 80 milions. Qui hi pot anar a habitatges de 80 milions? Normalment, no hi vindran aquests nens dels quals estem parlant, que ja m'agradaria que hi poguessin anar, també. Això està claríssim que no es pot solucionar parcialment, s'ha de solucionar globalment i hi ha d'haver una implicació, no solament del sistema educatiu, sinó del sistema social actual.

ÀNGEL MARZO

Primer, dir que la iniciativa aquesta de convocar el debat em sembla molt interessant i, encara més, la idea de començar a treballar un dels projectes sobre aquest tema perquè penso que és un moment urgent per començar a treballar. Per posar-se mans a l'obra, el primer que s'ha de fer és saber que tenim un capital que ens ha donat l'experiència de molts anys i que a Catalunya molts gitanos han invertit molt temps de la seva vida a crear circumstàncies millors per al seu poble i per als propis païos del seu entorn. I, molts païos també hi han treballat, en això. Ho dic perquè, a vegades, en aquestes coses sembla que comencem pel principi. Totes aquestes coses que han sortit aquí, evidentment, hi ha molta feina feta i també val la pena tenir memòria d'aquestes qüestions. Sobretot, per no tornar a repetir els errors, perquè tots hem comès errors. Els que portem vint-i-cinc anys en aquest camp, doncs, ens hem ficat de peus a la galleda cinquanta vegades. Aquesta seria una primera cosa.

Segona cosa, és clar, que amb un temari com el que proposava la Carme Méndez, podríem estar aquí molt de temps. Intentaré dir dues coses que crec que són importants i, que penso que poden contribuir al debat que estem establint a-

vui, que vénen de dos àmbits tant des de la pràctica educativa amb la comunitat gitana com des de la reflexió que crec que és un àmbit que també hem d'abordar. A vegades, diem les coses amb aquell apassionament, que és bo tenir-lo, però prenem partit per una cosa, i aquest prendre partit, a vegades, ens fa perdre de vista coses que són realment molt importants.

La primera cosa que jo diria és: que els gitanos fa molt de temps coneixen i valoren l'educació. I, quan dic l'educació, dic l'educació formal. Si agafem el llibre de Borrow, a l'any 1800 ja hi havia gitanos que seguien cursos d'educació, igual que els seus conciutadans païos i els seguien amb les mateixes situacions. A veure, el tema de l'educació amb els gitanos, i estic parlant de l'educació formal, no és una cosa nova, és una cosa antiga.

Segona cosa: el poble gitano pel que jo conec és un poble educat, un poble igual d'educat que qualsevol altre i, possiblement, més en segons quins aspectes, i que vetlla per l'educació dels seus fills, dels seus fills respecte al treball, respecte a les tradicions, respecte a les habilitats com la música, els costums. Per tant, aquesta és la base. El punt de divergència està entre els gitanos i l'escola. Aquí és on tenim el punt de divergència, no en l'educació, perquè en l'educació hem de dir que aquí hi ha una total dissecció entre gitano i educació, per dir-ho d'alguna manera. Aquesta dissonància o divergència entre gitano i educació..., crec que qualsevol divergència té dos pols: una opció comunitària que els propis gitanos han fet, a través de la història, recentment, i que continuen fent els gitanos i gitanes dia a dia, i la política social dels governants no gitanos i de la comunitat no gitana, en general. i, cal tenir en compte les dues coses, perquè si els gitanos són bons i els païos dolents, o al revés, si els païos són bons i els gitanos dolents, des d'una perspectiva com aquesta no podem solucionar el tema.

A veure, l'opció aquesta comunitària dels gitans, crec que ha estat un intent, per dir-ho d'alguna manera, d'economitzar esforços. És a dir, si nosaltres eduquem els nens com nosaltres creiem que els hem d'educar, els fem més gitans, els fem més bons gitans. Si els enviem a l'escola d'alguna manera poden perdre part d'això de ser gitano. Aquesta primera força fa que també alguns dels gitans es vegin limitats per la pròpia comunitat.

Aquest fenomen es produeix en altres situacions i crec que la pròpia comunitat gitana també ha de reflexionar sobre aquest tema. Els mecanismes de defensa que s'han construït per defensar-se d'una agressió real, efectiva i sistemàtica dels païos, sobretot dels governants païos, (perquè aquesta situació sistemàtica, molts païos a través de la història també l'hem patit, però els gitans d'una manera especial), a vegades, ha creat unes situacions reactives i crec que limiten la situació.

Per altra banda, tenim la posició dels forts que és la posició dels governs i, aquí jo crec que sí que hi ha mecanismes externs que fa que gitano i escola divergeixin sistemàticament. Una és la impermeabilitat de tot el que sigui gitano a l'escola. A l'escola no entra una cara gitana si no és per dir... Bé, mirem textos escolars, analitzem el que vulguem. El que és gitano, excepte en casos especials i tenint en compte aquest patrimoni històric i real que ja he dit, a l'escola, en general, el tema gitano no existeix. Estem parlant d'escola intercultural, multicultural o el que sigui, però ens quedem amb les paraules. Però la cosa va molt més enllà. Fent referència, per exemple, al tema de l'estudi aquest que s'ha fet, un dels temes que ens preocupava més era el tema de la polarització. La polarització, sembla ser que un nen gitano va a una escola i tots els païos fugen d'aquella escola, semblaria el que ha de ser. Nosaltres hem vist que a les escoles que hem estudiat, són deu escoles, la cosa és més subtil que tot això.

És a dir, no és que perquè hi vagi un gitano els païos deixin d'anar, sinó que, a poc a poc, hi van més gitanos i com que hi van més gitanos entren menys païos. Sembla el mateix, però no és pas el mateix. És a dir, la relació entre els païos i els gitanos que hi ha a la mateixa escola no necessàriament és una atenció d'escola nord-americana aquesta de suburbi, de guerra contínua, de piconar els professors... –que pot haver-hi casos de violència...– però no necessàriament ha de ser això. En canvi, el que sí que passa és que per mecanismes subtils aquesta polarització es va produint, i el que comentava la companya: al final passa que tenim les escoles gitanes de cada barri. Però, a més a més, si fossin unes escoles gitanes amb uns nivells educatius com la Universitat Macedònia aquesta que volen fer després de la guerra aquesta última que s'està declarant, doncs, encara podríem estar contents. No, no. Seran escoles per al fracàs, perquè els gitanos en aquestes escoles tenen el 90%, en segons quins casos el 99%, de fracàs.

A veure, vista una miqueta aquesta situació, passo, directament, a què podem fer?. Què podem fer? A l'escrit d'alguna manera també ho diu i jo hi insistiria: el que s'ha d'exigir, en aquests moments, és un pla organitzat des de les administracions per aconseguir que els gitanos estiguin en una situació educativa d'igualtat amb tota la resta de la població. I, aquest pla ha de considerar la cultura gitana, ha de considerar la situació de desigualtat. Però, a més a més, d'aquest pla, crec que s'ha d'arribar a un contracte escolar i això és una de les coses que nosaltres també hem apuntat. Contracte escolar, què vol dir? Des del nivell autonòmic en aquest pla general, des del nivell local, des del nivell de les famílies n'hi ha d'haver –en Domingo parlava de pacte–, de contracte. I el contracte vol dir que totes dues parts hi posin de la seva banda. Que l'escola digui “jo poso això” i que la família digui “jo poso això”. Sinó s'aconsegueix aquest contracte:

família amb família, municipi amb municipi, territori amb territori..., no arribarem a res. Arribarem a tenir experiència aquí, allà. Les experiències són molt positives, ens donen molt, però es necessita forçar aquest pla general, que tingui recursos.

JOSÉ RODRÍGUEZ CORTÉS. ASOCIACIÓN GITANA DE SABADELL

Siempre me ha hecho gracia la reflexión que ha hecho ese hombre. Siempre, por ejemplo, donde hay un colegio se llena de gitanitos... Bueno, si se van los payos y se quedan los gitanos es porque los payos no hacen las cosas más atractivas para que vengan los payos. Siempre tenemos que irnos los gitanos. Por qué no hacerlo al revés? Siempre he pensado si esto lo pienso yo solo o lo pensará más gente. Es decir, si una escuela se queda solo para gitanos y la administración o los profesionales que hay allá no luchan para hacer una cosa atractiva para que vengan los payos, evidentemente, no van a venir los payos. Porque aquí hay gitanos y no hacen cosas atractivas para ellos. Verdaderamente, seremos todos gitanos.

El tema de vivienda. “Es que una casa vale tal o cual” –no me gusta poner la barriada porque dentro de la barriada hay buenas y malas personas, como en la Mina–, “Es que en la Mina viven muchos gitanos”... Pues yo estuve en la Mina, me recorrí diez pisos y, de los diez pisos que recorrí, me abrieron la puerta sobre unas diez o doce familias gitanas y los demás eran todos payos. Entonces ¿qué pasa? ¿Que en la Mina solo ven a los gitanos y no a los payos? Si quiere la administración, en este caso, si se hace algo atractivo para que vengan los payos... ¿Por qué tenemos que dispersar siempre a los gitanos, siempre somos los que tenemos que irnos y siempre somos los gitanos los que tenemos que hacer lo que dicen los payos. Y cuando digo esto me refiero a

que como esto es un gueto gitano, ¿por qué no lo derribamos y hacemos un gueto de payos? Hacer algo atractivo que puedan venir payos y gitanos. Pero siempre el “pato” lo pagamos los gitanos.

MIQUEL CASANOVAS. ESCOLA MIQUEL MARTÍ I POL DE MANLLEU

Tenia moltes ganes de venir avui, perquè per a nosaltres és un tema que ens ha arribat nou. Manlleu no és un poble on hi hagi tradició de relacions paio-gitano.

Estic en una escola d'adults i no ve gent perquè hi vénen gitanos. Hi ha gent que deixa de venir perquè hi vénen gitanos.

Al costat hi ha una escola d'infants de primària i quan estàvem plantejant tot el tema d'educació dels infants, és clar, a mi se'm va crear un dubte que és el que arrossego i em porta aquí. Com serà possible educar quan hi ha una pressió social fortíssima sobre els mestres perquè amaguin aquests gitanos? Perquè els mateixos paios que porten els nens a aquesta escola són els que no vénen a l'escola on treballa. Llavors, t'adones que aquells pares... (Parlàvem del doble inconscient i també d'expectatives diferents). Els pares aquells tenen una expectativa molt clara –els pares paios, m'estic referint– respecte dels nens que van a aquella escola, i mai no coincideixen amb la imatge que tenen o amb l'imaginari que tenen del món gitano.

Jo personalment, per edat, suposo que sempre havia empatitzat amb García Lorca. A mi em costa molt entendre que a la gent de la meva escola que ara llegeix García Lorca, això no l'ajudi a entendre el món gitano. Llavors, a mi em deixa molt perplex aquesta situació. Però ho relaciono, suposo, amb aquest imaginari que hi ha. I, perquè, estèticament o no estèticament, apareixen una sèrie d'elements que en el món

de la competitivitat, en el món de l'individualisme en què vivim nosaltres, aquestes coses hi encaixen poc. La veritat és que tinc un gran interrogant. Realment, per metodologies que hi hagi, o no n'hi hagi, amb aquestes pressions socials tan fortes sobre un context petit, com el que estic jo... (És una població de 8.000 habitants i, per tant, les proximitats són molt grans). Com és possible que aquests nens puguin tenir l'educació que han de tenir? I que els nens païos puguin tenir l'educació que han de tenir, quan realment hi ha aquest món de sobreposició que força uns determinats comportaments? Em costa entendre que només l'escola sola pugui resoldre això si no s'aporten d'altres elements.

JULIA NAVARRO. ESCOLA DE LA MINA

M'agrada molt el que heu dit els tres, hi estic totalment d'acord. Però una cosa que no heu comentat és que percebem una millor receptivitat en els nens petits de la nostra escola que en els grans. I són germans i són els mateixos... i conforme ens fem grans la receptivitat dels coneixements acadèmics escolars va minvant. I ens preguntem per què passa això? Perquè parlant amb els infants, amb les seves famílies, tenen el mateix desig d'aprendre quan són petits que quan són grans, tant les famílies com ells, però aquí passa alguna cosa. A veure, la voluntat i les ganes de treballar el millor possible es dona tant amb els mestres que estem amb infants petits, com en mestres en general, perquè "ficar-se de peus a la galleda", tal com ha dit algú abans, ho fa tothom. Però, bé, la voluntat és bona també, en general, en els mestres. Aquí passa alguna cosa; hi ha com un tancament quan els infants es fan grans. Pot ser que quan es fan grans percebin el paper que juguen a la societat i això els fa canviar d'actitud? Si és això, és un aspecte en el qual hauríem d'intervenir i, com deia el Joan, quin paper li adjudica la societat majoritària a la població gitana en general? I

molts dels infants el perceben, aquest cert rebuig al fet escolar, no ho sé...

Si no canvien les condicions de vida, com heu dit vosaltres: l'habitatge, la pobresa, les possibilitats de tenir feina..., amb aquestes expectatives familiars, aquestes expectatives dels nens no van. O sigui, que hi estan molt relacionades.

I d'aquí vindria també un aspecte que, potser, valdria la pena considerar, i és que no hem de fer actuacions específiques amb la població gitana, però sí que hem de tenir en compte les seves característiques de viure en les actuacions i en els projectes que es fan amb ells. Però, com ho lliguem això? Sense haver de fer actuacions i projectes específics ?

Jo volia també, afegir que malgrat tots els aspectes positius que heu dit des de la taula que comparteixo, malgrat això, l'èxit escolar encara no és una realitat a la població gitana dels nostres barris. I això és una preocupació.

DOMINGO JIMÉNEZ

A ver si puedo ser breve i responder un poco a los dos. Antes de hacer cualquier acción hemos de reflexionar para evitar el error en la medida de lo posible.

Evidentemente, como decía usted hace un momento, ¿cómo vamos a tener a unos niños que puedan poner en práctica una relación con el otro diferente, si ya los mismos padres no lo hacen? Es decir, si ya los mismos padres payos no aceptan que sus hijos vayan a la escuela con gitanos. Con respecto a los niños gitanos, probablemente, los pequeños todavía no se dan cuenta de esa ruptura emocional, es decir, todavía pueden percibir que la profesora es una extensión de su madre y que a partir de eso no existe esa dicotomía.

Yo diría que perciben el rechazo que la sociedad les ofrece.

Cuando se habla de estas cosas, cuando se habla de soluciones, hay un ejercicio de comprensión que todos deberíamos hacer. Los gitanos tenemos una cultura en sentido fuerte, los payos tienen un sentido de cultura más débil, esto nos coloca ya en posiciones diferentes. Obviamente, tu tienes que proteger, por mecanismos aprendidos, lo tuyo y el otro tiene que proteger lo suyo. Evidentemente entramos en situaciones de rechazo mutuo. Y lo que deberíamos producir son situaciones para generar encuentro. Encuentro en barrios, entre vecinos... Yo soy de un pueblo, de Zafra, un pueblo de Badajoz en Extremadura, donde payos y gitanos hemos convivido pacíficamente toda la vida. Recuerdo a mis abuelos, la relación que tenían con la comunidad paya y no solamente los míos sino todos los gitanos. Incluso ahora también se podría decir que las relaciones son muy fluidas. Por ende, la situación escolar es mucho mejor. Todo depende de la relación que se establezca entre los adultos. El acercamiento es un esfuerzo que tenemos que hacer todos.

JOSEP CANTERO. AJUNTAMENT DE SABADELL

De fet volia fer èmfasi en dos temes que s'han dit.

Un és la importància en el tema de la integració escolar i en general de la integració, de la normalització, a nivell de barris, que seria la formació familiar. Estic absolutament d'acord que el centre és la família, més que el nen. Aquesta idea penso que és bàsica, perquè la família és la que serà el pol que farà funcionar tota la resta. Hi ha un element clau que és cap a on hauríem d'avançar, que és tot el tema laboral. La inserció laboral dels pares de les famílies gitanes, com a element de promoció familiar, de promoció econòmica, de promoció social. I que, per tant, serien les mesures que s'haurien de potenciar. Entenem que ens estem trobant que a Sabadell, si parlem del tema d'escolaritat, tenim un impor-

tant problema d'absentisme escolar de població gitana a primària i només de població gitana. A secundària l'absentisme ja és diferent.

Estem veient com, bàsicament, els nens gitanos absentistes són de determinades famílies, en general, de determinats barris amb un nivell socioeconòmic més precari. Però no només això, també hi ha d'altres barris on hi ha gent que es dedica a la venda ambulat d'una manera més regular i que per altres qüestions també hi ha absentisme. Per tant, diríem que hi haurien les dues tipologies.

El que està clar és que en la mesura que no hi hagi una major promoció social i familiar, aquestes famílies seguiran vivint en els barris amb més precarietat i això comportarà repeteix, tot el que s'ha dit. Per tant, aquest és un element clau que ens ha d'ajudar a veure quines serien les línies de treball, sobretot polítiques que s'haurien d'avançar. I, per altra banda, això també és un repte que s'hauria de plantejar i em sembla que és un repte per a la resta en la mesura que treballem el tema de la promoció familiar. Hauríem de trencar amb el que és l'assistencialisme i el nivell de dependències. I aquí crec que tots plegats hi hem de reflexionar. Els tècnics per una banda, les associacions gitanes per una altra i les pròpies famílies gitanes també. Em sembla que això dificulta molt, en tot cas és un tema que no és imputable a ningú en concret, però és un tema que s'hauria d'avançar per poder realment millorar el tema de la promoció.

Després, per una altra banda, jo diria que en general, els que estem aquí tenim bastant experiència de treball amb gitanos i, a part, experiència dels serveis socials d'un municipi on estem intervenint, especialment amb temes d'escolaritat durant fa molts anys. Ara veníem comentant amb un company que, de fet, jo diria que tenim molta experiència en aquest tema, però que probablement el nivell de resultats d'aquesta promoció que estem parlant, especialment el tema

d'escolarització, diguem-ne els resultats no són prou florits, com per començar. Probablement, estem ara en un moment que potser és summament propici per plantejar intervencions una mica diferents. Hem intervingut durant molts anys; probablement, una intervenció molt sistematitzada, però des d'una perspectiva sense tenir gaire en compte el que seria el propi gitano i, potser, en el moment en què molts gitanos ja tenen formació. I estan accedint, a nivells molt més influents en aquest sentit. Probablement, estiguem en un moment en què ens estimem tots plegats i, probablement, aquesta reunió també és fruit d'això i estiguem plantejant intervencions diferents en les quals surti el que hem fet fins ara. Em sembla que això és, especialment, un tema que, ens pot ajudar i que hem d'agafar per poder fer intervencions més adaptades a les necessitats i característiques dels gitanos.

Per tant, jo diria que sí que hauríem d'avançar en realitzar accions una mica especials. Tu deies "especials penso que no", però sí que hauríem de fer coses, adaptades. Plantejaments més integrals, però, sobretot, ho dic perquè les coses més regulars ja les hem anat fent, almenys parlo des de la perspectiva de Sabadell i potser sí que hauríem de fer accions una mica més diguem-ne "especials", de cara a afavorir el nivell d'integració, tant socialment com educativa. Per tant, penso que seria el moment on a cada territori s'hauria d'anar seguint i veure quines intervencions cal plantejar que surtin una miqueta del que hem anat fent dia a dia, per poder avançar en això.

SEBASTIÁN PORRAS. FUNDACIÓ PERE CLOSA

Permítanme que aporte una pieza más al puzzle que está confeccionando Carmen Méndez, que intenta reflejar lo que tú has dicho antes: la situación entre la escuela y los gitanos.

A mí, hay otra aspiración, otro problema que me preocupa y que yo mismo me he sorprendido al ver como coincido con otros muchísimos gitanos y gitanas a quien también les preocupa ese problema mucho más de lo que yo, en principio, podía suponer y es: ¿Por qué en la escuela no se me enseñó a mi, por ejemplo, que he estado entre los cinco y los veintisiete años, el romanó igual que se me enseñó el catalán y el castellano?

Les aseguro que esto a mí me ha sorprendido muchísimo: la cantidad de gitanos y gitanas que compartimos esa aspiración, ese deseo. Lógicamente, no crean ustedes que estoy hablando de una utopía. Aunque sí es cierto que la situación es tan precaria que se debería empezar por aceptar un romanó estándar y por formar a los formadores que luego irían a enseñar esa lengua. Pero no es una utopía tan grande cuando vemos otros países como por ejemplo Finlandia, cuando los niños y niñas gitanas aprenden en la escuela romanó, igual que aprenden el finés, supongo, el inglés, el alemán... Simplemente otra pieza más a sumar.

MANEL JIMÉNEZ. UNIÓ GITANA DE GRÀCIA

S'ha parlat molt de tot. També per treballar pel bé de les criatures, però no s'ha parlat d'una cosa que em sembla que és necessària. Tots hem anat a col·legi. Jo mateix he anat a col·legi i sé la cultura no gitana, però... vostès saben la cultura gitana? No saben el que és la cultura gitana. Jo dic que igual que quan vaig anar de petit al col·legi i em van explicar els Reis Catòlics, amb tot el meu respecte,... després de sis segles que estem aquí a Espanya, tant catalans com castellans, per què no saber, per què no ens van explicar també la nostra cultura gitana? Llavors passa que els mestres no entenen la nostra cultura, per què? El que diu el Porràs, per

què no els ensenyen la nostra història gitana?: Quan vam venir, els sis segles que som aquí...

Ara ha passat un cas i els l'explicaré molt senzillament, no vull ser pesat. Nosaltres als 14 o 15 anys, ja dèiem que som juvenets... A vegades, "nosaltres tenim una cosa: que ho sentim molt", és a dir, som molt sentits. Si al col·legi s'ha de castigar un nen davant de tots els altres nens, el nen se sent ofès, avergonyit. Aquella senyora directora o mestra l'hauria de cridar a part i dir-li: "tu has fet això, quedes castigat", però a soles. I aquesta és la manca de sensibilitat, d'enteniment, el no comprendre de molts dels professors, amb tots els meus respectes, de no entendre la nostra cultura. Res més, i demano disculpes, ja és hora que es parli també de la nostra història i de la nostra cultura.

FERRAN REQUEJO. PROFESSOR DE CIÈNCIES POLÍTQUES DE LA UPF

El que volia és agrair a la Fundació Jaume Bofill que m'hagi convidat, però jo d'això no en sé res. I avui he après molt, cosa que no té cap mèrit per part meva, perquè ja dic que no en sé pràcticament res. Si demano la paraula és per dues coses:

Crec que hi ha una absència, hi ha una gran ignorància a la societat en general, no de l'educació amb gitanos, sinó de la cultura gitana. Vull dir dues coses: la primera és que seria tremendament important tenir una molt més gran presència en els mitjans de comunicació d'aquestes problemàtiques i que crec que ara és un bon moment per fer-ho. Per què? Perquè ara estem en una situació en la qual això de la interculturalitat ven. I amb això de la interculturalitat es diuen i s'escriuen bastants ximpleries. Hi ha molta superficialitat, molts plantejaments molt abstractes. Molt poc discurs de peus a terra. Abans es feia referència que en el terme de

l'educació s'ha fet molta feina i feina ben feta. Jo crec que no es coneix això. En general no és una qüestió educativa, sinó una qüestió cultural.

No sé si hi esteu d'acord, potser m'equivoco, però molta interculturalitat, però la problemàtica gitana és la interculturalitat històrica que hem tingut a casa nostra i no s'ha tractat. Som dues societats: una vivint d'esquena a l'altra. I ara és un bon moment, crec, per trencar això, per fer aquests pactes. Els mitjans de comunicació crec que avui estan molt més receptius sobre aquest tema del que podien estar-ne deu anys abans. Seria molt interessant saber quines experiències hi ha en el mateix tema en d'altres països. La qüestió de col·lectivitat gitana-educació a altres països. Suposo que vosaltres ho sabeu, jo com a ciutadà no en sé res. I, en canvi, si ho llegís al diari o en un programa a TV3 o el que fos, això estaria molt bé.

Insisteixo que per fer coses no n'hi ha prou amb tenir raó, i no n'hi ha prou amb tenir voluntat, s'ha de tenir mitjans, s'ha de tenir poder. Com més poder es tingui, millor. M'he quedat agradablement sorprès d'aquests dos documents que em va enviar amb la convocatòria la Fundació, d'aquest estudi de *Gitanos i Educació*. I aquest referent a *El pueblo gitano y la educación*, francament, està molt ben fet. A la Universitat a mi em cauen estudis i aquest és de la banda alta de la qualitat. Això estaria molt bé que es conegués i que s'ampliés.

Una segona cosa molt breu. Fa uns anys vaig tenir la sort de treballar en el tema, no el gitano, però sí en el tema de la interculturalitat als EUA. Us volia preguntar, simplement, perquè a mi em van quedar molts dubtes d'això que se'n diu els mediadors, perquè els mediadors poden solucionar. Als EUA, concretament, jo estava a los Àngeles que és el lloc més intercultural del planeta. Els mediadors, a vegades, fan les coses molt ben fetes i, a vegades, fan grans desastres. O sigui, els mediadors que tenen com una fama... intuïtiva-

ment, això del mediador està bé. Quan el mediador no està realment, connectat amb la part dèbil de la mediació, pot fer grans desastres. Llavors, la pregunta meua és: com formar els mediadors? això està fet? o... s'està fent? Hi ha una ordre o, per dir-ho d'alguna manera, polítiques que els impulsin des dels ajuntaments, Generalitat, per fer-ho? Per què no s'explica? Crec que hi ha una receptivitat, insisteixo, important, no només als mitjans de comunicació, sinó en la societat en general i crec que això s'hauria d'aprofitar ara.

CARME MÉNDEZ

Respecte al primer comentari que feies, referit als mitjans de comunicació i la plasmació de la situació dels gitanos a Europa, d'això se n'ha fet alguna cosa. Hi ha un programa de TV3, un 30 minuts, filmat al Congrés de Joves Gitanos a Barcelona el 1997 i que reflecteix molt bé l'heterogènia situació dels gitanos i gitanes a Europa. En aquest sentit, comparteixo plenament el que deies, es necessita aquest coneixement i aquesta visió social dels gitanos, és la que la societat majoritàriament no té.

El tema dels mediador/es seria un altre tema ben diferent. La formació de mediadors i mediadores culturals ja fa temps que es duu a terme, però d'una manera poc concreta i organitzada, i principalment d'esquenes a un debat que és necessari fer. Abans, anomenàvem la proposta que se li ha plantejat al Ministeri d'Educació entorn del tema, proposta que demana un debat inicial i uns criteris clars.

Els mediadors/es no han de ser "correvediles" entre la seva comunitat i les institucions, i moltes vegades és aquesta la demanda que se'ls fa. De la mateixa manera que tampoc es pot ser mediador/a per l'únic fet de ser gitano/a; s'han de conèixer les dues parts i haver-se format per a això.

JOSEP LÓPEZ. EDUCADOR SOCIAL A SABADELL

Crec que en general està tothom d'acord que fa falta un tipus de polítiques socials que no es fan. Un tipus de política educativa que no es fa, amb això coincidiríem. Però m'estava preguntant tota l'estona una altra cosa. M'agradaria, en aquest cas els gitanos que en aquest moment esteu aquí, que teniu certa situació a nivell social i cultural i formativa, m'agradaria si poguéssiu explicar, què ha passat? És a dir, dins d'aquesta situació en la qual tots coincidim que és precària, negativa de cara a potenciar que les famílies gitanes, que la persona gitana pugui tenir la mateixa possibilitat d'accedir a tota una sèrie de serveis. La pregunta que em faig és, en el vostre cas, quin ha estat el fet que us hagi "facilitat" el fet d'estar en la situació en què esteu? Ho dic perquè a la millor ens doneu elements a tenir en compte. No sé si és una experiència concreta d'un tipus d'escola i un tipus de professor. No sé si és un tipus de família. No sé si és un tipus de poble on la convivència entre països i gitanos ha estat la que ha estat. Segurament tampoc és homogènia l'experiència però, en tot cas, m'agradaria saber a quins elements ens podem agafar, més enllà del que ja coneixem. Repeteixo, estem d'acord que les polítiques socials són les que són i haurien de canviar. Tinc cert interès per conèixer, no demano experiències personals, però, en tot cas, els elements que han facilitat la vostra situació en aquest punt. Esteu en associacions, teniu una sèrie d'expectatives i de projectes. M'agradaria conèixer una mica això.

PEDRO AGUILERA. RESPONSABLE DEL SECRETARIADO GENERAL GITANO EN CATALUNYA

Yo no te puedo contestar porque mi caso no es el típico.

Primero, el medio donde vivíamos. Es una ciudad-pueblo, Alicante, donde payos i gitanos vivimos en bastante concordancia. No tenemos grandes diferencias y hay un cierto grado de escolarización.

Y, después, el grado más particular. En mi familia, mi padre, que en paz descanse, tuvo la mala suerte de ser el tercer hijo. El primer hijo se dedicó al “chalaneo”, el segundo, también y para el tercero no daba y tuvo que colocarse en algo que tampoco tuviese que trabajar mucho y se hizo funcionario de correos. A partir de aquí, evidentemente, lo que comentaba Josep, que es el tema laboral. Claro, como mi padre tenía que levantarse a una cierta hora, tenía que fichar, por decirlo de alguna manera, tenía que hacer unos hábitos de referencia positiva, educó a sus hijos con la misma dinámica. De tal manera que accedimos a la educación primaria y accedimos a la secundaria. Mi hermana es funcionaria de correos porque ha decidido serlo y yo acabé estudiando ciencias políticas en la Universidad Autónoma de Barcelona. Mi caso no es el más normalizado, y lo que hizo cambiar en mi familia fue el hecho de que toda mi generación anterior –padres y, sobretudo, tíos– accedió a un trabajo normalizado. Ese es el punto de referencia que provocó que en mi familia, tomando “grosso modo” directos con apellidos Aguilera-Cortes, Aguilera-Fernández, que son los vínculos familiares que tenemos, haya licenciados en derecho, ingenieros informáticos, biólogos y tengamos un amplio abanico. Claro, mi caso no es el más representativo. El elemento común es que mi generación anterior no pudo dedicarse a los oficios tradicionales gitanos porque eran tercer o cuarto hijo y no había para más. Por tanto, tuvieron que buscar otra ocupación. Al buscar otra ocupación hubo un cambio de costumbre, de interacción social, pero no por eso mi generación anterior dejó de ser tan gitana como era antes y no por eso la generación es ahora menos gitana, todo lo contrario, casi

todos los que estamos aquí nos identificamos, tenemos una acción de militancia tremenda. Cuando nos juntamos igual no dormimos en cuatro días, porque estamos allí todo el día debatiendo.

ASSISTENTS

Montserrat Hernández
Àngel Marzo
Marta Giménez, Ajuntament de Badalona
Rosa Bagaria, Ajuntament de Barcelona
Josep Cantero, Ajuntament de Sabadell
Josep López, Ajuntament de Sabadell
Julia Navarro, Associació d'Ensenyants amb Gitanos
Elisa Soler, Associació d'Ensenyants amb Gitanos
Ramón Espejo, Associació Gitana Bon Pastor
Juan Tajad, Associació Gitana Bon Pastor
José Rodríguez, Associació Gitana de Sabadell
Pedro Aguilera, Associació Secretariat General Gitano
Marga Díaz, Associació Surt
Puri Gallardo, Associació Surt
Joan Batlle, Consorci del Barri de La Mina
Francina Planas, Consorci del Barri de La Mina
M. Rosa Mir, Departament d'Ensenyament
Manuel Fuentes, Departament d'Ensenyament
Enric Castella, Departament d'Ensenyament
Maite Torres, Departament d'Ensenyament
Miquel Casanovas, Escola Miquel Martí i Pol de Manlleu
Rosa Romeu, Fundació ESICO
Beatriz Cuadrillero, Fundació ESICO
Joan Costa, Fundació Jaume Bofill
Teresa Climent, Fundació Jaume Bofill
Marta Comas, Fundació Jaume Bofill
Fathiha Benhammou, Fundació Jaume Bofill
Maria Amaya Santiago, Fundació Pere Closa
Manuel Cortés, Fundació Pere Closa
Sebastián Porras, Fundació Pere Closa
Mercedes Porras, Fundació Pere Closa
Maika Vaquero, Fundació Pere Closa

Joan Girona, IES Goya de Barcelona
Mirea Pi Platard de Quenin, Escola Lestonnac de Badalona
Teresa Torvia, Escola Lestonnac de Badalona
Encarna Molina, Programa d'Educació Compensatòria
David Viñas, Secretariat General Gitano
Carmen Méndez, Secretariat General Gitano
Manuel Gimenez, Unió Gitana de Gràcia
Celia Sánchez, Unió Gitana de Gràcia
Eva Bretones, Universitat Autònoma de Barcelona
Carme Garriga, Universitat de Barcelona
Marta Berrocal, Universitat de Barcelona
Salvador Carrasco, Universitat de Barcelona
Eugènia Salvador, Universitat Oberta de Catalunya
Ferran Requejo, Universitat Pompeu Fabra

Col· lecció DEBATS DE L'AULA PROVENÇA

1. *Els mestres, agents del model d'escola.* M. Rúbies, P. Darder, J. Cots. 1989.
2. *Ciutat i habitatge: perspectives per als anys 90.* L. Cantallops, J. A. Solans, M. Ribas Piera. 1989.
3. *El metge davant l'atenció sanitària.* N. Acarín, A. Segura, A. Salgado. 1989.
4. *Els Jocs Olímpics: per què i per a qui?* J. M. Huertas Clavería, J. Cruz, R. Alquézar. 1989.
5. *Les televisions privades des de la perspectiva de la comunicació a Catalunya.* J. M. Forn, J. Gifreu, M. Reixach. 1990.
6. *Els treballadors africans a Catalunya, aspectes socials i culturals.* T. Losada, N. Sastre, J. Soler. 1990.
7. *És possible una defensa no ofensiva d'Espanya? Es pot defensar un país pacifista?* L. M. de Puig, V. Fisas, J. Porta. 1990.
8. *Sindicats i concertació després de la vaga general.* S. Carrasco, S. Aguilar, J. Roca, F. Pindado. 1990.
9. *Enquestes d'opinió: entre la informació i la manipulació.* E. Bonet, J. Estruch, J. Porta. 1991.
10. *Alternatives per a un funcionament més eficaç de l'administració de justícia.* J. Roig. J. L. Jori, J. M. Gasch. 1991.
11. *Àudio-visuals arreu. I a l'escola?* P. Ribera, A. Bartolomé, J. Ferrés. 1991.
12. *Els reptes de l'associacionisme.* M. Ferrés, P. Martínez, F. Pindado. 1991.

13. *Multiculturalitat a les escoles.* R. Cañadell, D. Juliano, J. Pérez, M. Pujol. 1992.
14. *Què se'n fa, dels llibres?* S. Fàbregues, E. Teixidor, J. Terribas, M. Reixach. 1992.
15. *El descrèdit de la política.* S. Cardús, L. Hernández, J. Subirats, J. Porta. 1992.
16. *La Justícia de Menors, una justícia menor?* C. González, J. Funes, L. Ventosa, F. Pindado. 1992.
17. *Unió Europea, cultura i cultures a Europa.* L. V. Aracil. 1993.
18. *El canvi global en el medi ambient des de la dimensió personal i social. Què cal fer i com?* M. Ludevid, P. Pous. 1993.
19. *Mercat de treball, ocupació i competitivitat empresarial.* J. M. Gasch, J. Roca i A. Contijoch. 1993.
20. *L'orientació professional inicial: de la LOGSE a la seva aplicació.* M. Inglès, S. Auberni i J. A. Blasco. 1994
21. *Cinema i llengua a Catalunya.* G. Planella, J. Romaguera i P. I. Fages. 1994
22. *Experiències d'educació en els valors amb adolescents.* R. Grasa, R. Batlle i J. Cela. 1994
23. *Èxit i fracàs escolar en temps de reforma.* J. Casal, O. Homs i J. Trilla. 1995.
24. *ONG per al Tercer Món. Quina solidaritat? Quina coordinació?* I. de Senillosa, G. Serra i J. Soler. 1995.
25. *El futur de la TV pública.* J. Ferrús, J.M. Tresserras i I. Tubella. 1996.
26. *Moviment veïnal: reptes de futur.* J.M. Huertas, R. de Cáceres i A. Naya. 1997.

27. *Les tendències de l'evolució de la sanitat a Catalunya.* O. Ramis, G. López Casasnovas i Ll. Monset. 1997.
28. *Activitat econòmica i normalització lingüística.* M. Reixach, M. Corell, J. Guàrdia i Y. Griley. 1997.
29. *Qui determina l'agenda electoral?* M. Minobis, J. Gifreu i F. Pallarès. 1998.
30. *Participació ciutadana: la utilitat de la Iniciativa Legislativa Popular.* J. Vintró, J. M. Gasch i J. Moner. 1998.
31. *El paper de l'educador social en la nostra societat.* Jaume Casacuberta, Margarida Massot i Pere Vicenç Planas. 1999.
32. *Menors immigrants: sols o desemparats?* Ramon Buscallà Marc Laranga i Àngel Marcó. 1999.
33. *La votació electrònica: un debat necessari.* Jordi Capo i Andreu Riera. 2000.
34. *La mediació intercultural. Ofici o funció?* Montse Solerdelcoll, Sadia Aballouche i Aliou Diau. 2000.